

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN ERKEN EVLİLİK VE ÇOCUK GELİNLER HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ THE OPINIONS OF UNIVERSITY STUDENTS ABOUT EARLY MARRIAGE AND CHILD BRIDES

Derya EVGİN*
Nuray CANER**
Gülhan KÜÇÜK ÖZTÜRK***
Pelın CALPBİNİCİ****

Öz

Bu çalışma, üniversite öğrencilerinin erken evlilik ve çocuk gelinler hakkındaki görüşlerini belirlemek amacıyla yapılmıştır. Şubat - Mart 2016 tarihleri arasında yapılmış, tanımlayıcı türde bir çalışmadır. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesinde sağlık alanında öğrenim gören ve çalışmaya katılmayı kabul eden 477 öğrenci ile çalışma tamamlanmıştır. Veriler erken evliliklere ve çocuk gelinlere yönelik araştırmacılar tarafından oluşturulmuş anket formu ile toplanmıştır.

Öğrencilerin %71.5'i kadının günlük hayatını düzenlemede dini kurallar ve geleneklerin dikkate alınması gerektiğini ve %90.1'i ise kadının ailedeki görevinin ev işlerini yapmak ve çocuk bakmak olmadığını, %24.5'i çocuk gelin kavramını; "zorla evlendirilen kızlar" olarak, %88.1'i erken evliliği bir istismar türü olarak ifade etmişlerdir. Çalışmada öğrencilerin %94.5'i evlenmeden cinsel ilişki yaşamayı ve %94.1'i ise erken yaşta evlenmeyi doğru bulmadıklarını belirtmişlerdir. Öğrenciler erken yaşta yapılan evlilik nedenlerini sırasıyla aile yapısı, eğitim düzeyi ve kültür (%78.8, %58.9, %54.3) olarak ifade etmişlerdir. Erken evliliklerin önlenmesi için öğrencilerin %83.2'si ailelere eğitim verilmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Erken evlilikler ve çocuk gelin konusu, sosyal, hukuksal, fiziksel ve psikolojik boyutları olan ciddi bir toplumsal sorundur. Bu bağlamda erken evliliklerinin önlenmesine yönelik olarak sağlık, sosyoloji, hukuk ve sivil toplum kuruluşları alanında ortak çalışmaların yapılması gerekir. Özellikle sağlık alanında eğitim alan ve çalışan bireyler, erken evliliklerin ve çocuk gelin olmanın getireceği riskler konusunda bireyi, aileyi ve toplumu eğitime rolünü üstlenmelidirler.

Anahtar Kelimeler: Erken evlilik, Çocuk Gelin, Üniversite Öğrencileri.

Abstract

This study is carried on with the objective of determining the opinion of university students who are enrolled in the departments related to health about early marriage and child brides. Study is a descriptive study conducted between February and March 2016. The study was completed with 477 students who educated in the field of health at Nevşehir Hacı Bektaş Veli University and approved participating to the study. The data were collected by a questionnaire form prepared by researchers for early marriages and child brides.

According to results of the study %71.5 of the students indicate that religious rules and traditions have to be considered in defining the daily life of a woman and %90.1 of them indicate that the duty of a woman is not caring for children and doing housework. %24.5 defines the concept of child brides as "girls who marry by force" and %88.1 of them consider early marriage as a way of exploitation. In the study, %94.5 do not approve of having sexual affair before marriage and %94.1 do not approve of early marriage. Students define family structure, education level and culture as the reasons for early marriage respectively (%78.8, %58.9, %54.3). %83.2 is of the opinion that families should be educated in order to stop early marriage. Early marriages and child brides are a serious social problem with social, legal, physical and psychological dimensions. In this context, joint efforts should be made in the field of health, sociology, law and non-governmental organizations in order to prevent early marriages. Particularly, individuals who educated and work in the field of health care should assume the role of educating individuals, families and communities about the risks of early marriages and child brides.

Keywords: Early Marriage, Child Bride, University Students.

1. GİRİŞ

Erken evlilikler, kız ve erkek bireylerin resmi bir evlilik veya gayri resmi bir birliktelik olarak 18 yaşından önce, çocuğun fizyolojik ve psikolojik açıdan evlilik ve çocuk sahibi olma sorumluluklarını yüklenmeye hazır olmadan evlendirilmesi olarak tanımlanmaktadır. Bu durum kız çocukları arasında daha yaygın olarak görülmektedir (Ahmed, 2015: 8-14). Kız çocuklarının erkek çocuklarına göre, çok daha erken yaşta evlendirilmesi kız çocukları açısından daha ciddi sorun olmaktadır. Dünya çapında, 700 milyondan

* Yrd. Doç. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Hemşireliği ABD, evginderya@gmail.com

** Öğr. Gör., Erciyes Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Hemşireliği ABD, goknuraytas@gmail.com

*** Arş. Gör., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Hemşireliği ABD, glhncck@hotmail.com (Sorumlu Yazar)

**** Arş. Gör., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Kadın Sağlığı ve Hastalıkları Hemşireliği ABD, pelince@nevsehir.edu.tr

fazla kız çocuğu 18. yaş gününden önce evlendirilmekte, bunların 3'te 1'inden fazlası (yaklaşık 250 milyon) ise 15 yaşından önce evlendirilmektedir. Dünya genelinde erken evlilik ve çocuk gelinlerin sıklığına baktığımızda; gelişmiş ülkelerde (İsveç' te % 0.4, Kanada, Finlandiya ve Fransa' da %0.6) daha az sıklıkta görülmekte iken, az gelişmiş ülkelerde (Nijer' de % 61.9, Afganistan' da %53.9) daha fazla sıklıkta görülmektedir. En yaygın ve en yüksek oranda olduğu yerler ise Güney Asya ve Sahra altı Afrika'dır (UNICEF, 2014: 164). Türkiye'ye bakıldığında 16 yaşın altındaki evlilikler resmi olarak kayıt altına alınmadığından erken evliliklerinin oranı hakkında kesin bilgiler yoktur (Kaynak, 2014: 27-38). Fakat UNICEF 2014' ün raporuna göre Türkiye'de 18 yaş altında evlenen kız çocuklarının oranı %14'tür. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK, 2015: 25-65) verilerine bakıldığında, 16-17 yaşında evlenen kız çocuklarının evlilik oranı %5.2'iken, Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması (TNSA, 2013: 44-45) sonuçlarına göre ise 15-19 yaş grubundaki kız çocuklarının evlilik oranı %16.1'dir.

Erken evliliklerin yaygınlığı yıllara ve toplumların kültürel yapısına göre değişiklik gösterse de, genellikle büyük oranda kırsal alanda, sağlık hizmetlerinin yetersiz olduğu, yoksulluğun, eğitim seviyesinin düşük, aile içi şiddetin, toplumsal baskının ve savaşların yoğun olduğu bölgelerde gerçekleştiği bilinmektedir. Özellikle kız çocukları için cinsiyet eşitsizliği ile doğrudan ilişkili, eğitim ve ekonomik olanakların yetersiz ve dengesiz olmasının bir sonucu olduğu görülmektedir (Yüksel-Kaptanoğlu ve Ergöçmen, 2012: 128-161; Gage, 2013: 124-133; Ova, 2014: 238-262).

Erken evlilik yapan kız çocuğun psikolojik ve fiziksel gelişmeleri olumsuz etkilenmektedir. Psiko-sosyal büyüme ve gelişmesini henüz tamamlanmayan, gelişme döneminde olan bir çocuk evlilik ile ağır bir sorumluluğun altına girmektedir. İyi bir gelin olma ve annelik rolü ağır gelebilmektedir (Özcebe ve Biçer, 2013: 86-93). Bunun sonucu olarak da depresyon, intihar gibi psikolojik sorunlar yaşayabilmektedir (Nour, 2009: 51-56). Hindistan'da yapılan bir çalışmada, son 5 yıl içinde erken evlilikler sonucunda doğan çocuklarda bodurluk ve zayıflık görülme riski arttığı tespit edilmiştir (Raj vd., 2010a: 4258). Yine çalışmalar çocuk gelinlerde düşük veya ölü doğum (Santhya vd., 2010: 1329), partner şiddetine maruz kalma (Raj vd., 2010b: 35-39), okulu terk etme, sosyal izolasyon, yoksulluk, sık doğum, istenmeyen gebelikler, anne ölümleri (Gage, 2013: 124-133), cinsel yolla bulaşan hastalıklar, servikal kanser ve obstetrik fistül görülme riskinin arttığını göstermektedir (Nour, 2009: 51-56).

Toplumların aydın kesimlerini oluşturan üniversite öğrencileri, içinde yaşadıkları dünyanın bugünü ve yarınlarının şekillenmesinde önemli bir etkiye sahiptirler. Aldıkları eğitimin neticesinde toplumu biçimlendiren etkin bir öge olmalarından dolayı, sahip oldukları değerler kendi toplumları ve insanlık için oldukça önemlidir. Bu bağlamda üniversite öğrencilerinin toplumsal bir sorun olan erken evlilikler ve çocuk gelinler sorununa bakış açıları önemlidir (Coşkun ve Yıldırım, 2009: 311-328).

Bu çalışma, üniversite öğrencilerinin erken evlilik ve çocuk gelinler hakkındaki görüşlerini belirlemek amacıyla yapılmıştır.

2. GEREÇ VE YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Amacı ve Türü

Bu çalışma, bir üniversitenin sağlıkla ilgili bölümlerinde öğrenim gören öğrencilerin erken evlilik ve çocuk gelinler hakkındaki görüşlerini belirlemek amacıyla 22 Şubat - 15 Mart 2016 tarihleri arasında yapılmış tanımlayıcı türde bir çalışmadır.

2.2. Araştırmanın Yeri ve Örnekleme

Evreni, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesinde öğrenim gören sağlık bölümü öğrencileri oluşturmaktadır. Örnekleme; evreni bilinen (N:690) örneklem seçme formülüyle, %97 güven aralığında 441 öğrenci hesaplanmış olup, araştırmaya katılmayı kabul eden 477 öğrenci ile çalışma tamamlanmıştır. Araştırmaya katılmayı kabul etmeyen öğrenciler örneklem dışı bırakılmıştır.

Seçim kriterleri

- Sağlık Yüksekokulu ve Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu'nda öğrenim gören
- Sözel iletişimde herhangi bir sıkıntı yaşamayan,
- Araştırmaya katılmaya istekli öğrenciler araştırmaya dahil edilmiştir.

2.3. Araştırmanın Etik Boyutu

Çalışma uygulamasının yapılabilmesi için Semra ve Vefa Küçük Sağlık Yüksekokulundan 44520654-903.07.01-E.4928 numaralı yazılı izin ve Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi etik kurulundan 2016.02.07

numaralı etik kurul izni alınmıştır. Çalışma kapsamına alınan öğrencilere çalışmanın amacı açıklanıp, araştırmanın yapılabilmesi için sözel onam alınmıştır.

2.4. Veri Toplama Araçları

Anket Formu, araştırmacılar tarafından erken evliliklere ve çocuk gelinlere yönelik olarak literatür incelenerek oluşturuldu. Anket formu, öğrencilerin demografik özelliklerine, kadının ailedeki görevine, çocuk gelin kavramının ne ifade ettiğine, erken evliliği doğru bulup bulmadığına, erken yaşta evlenmenin bir sorun ve istismar davranışı olma durumuna, erken evlilik nedenlerini, olası sonuçlarını ve önlenmesini yönelik görüşlerini araştıran toplam 30 sorudan oluşmuştur.

Veriler, yüz yüze görüşme yöntemi ile teorik derslerinin olduğu saatlerde öğrenciye ulaşılabildiği zamanlarda toplanmıştır. Verilerin toplanması ortalama 15-20 dakika sürmüştür.

2.5. Verilerin Analizi

Verilerin analizi bilgisayar ortamında yapılmıştır. Araştırmada sayı, yüzde, ortalama dağılımı gibi tanımlayıcı istatistiklerin yanı sıra ki-kare testi kullanılmıştır. Araştırma sonuçları %95'lik güven aralığında, anlamlılık $p < 0.05$ düzeyinde değerlendirilmiştir.

2.6. Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırma Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesinde sağlık alanında öğrenim gören (hemşirelik, çocuk gelişimi, yaşlı bakım) öğrenciler ile yapılmıştır. Araştırma verilerinin sadece bir üniversitede öğrenim gören öğrencilerden elde edilmesi araştırmanın sınırlılığını oluşturmaktadır.

3. BULGULAR

Tablo 1: Öğrencilerin Sosyo-demografik Özelliklerine Göre Dağılımı

Öğrencilerin Sosyo-demografik Özellikleri	n	%
Sınıf Düzeyi		
1.Sınıf	174	36.5
2. Sınıf	114	23.9
3. Sınıf	98	20.5
4. Sınıf	91	19.1
Yaş Grubu		
18 Yaş Altı	62	13.0
19-25 Yaş Arası	409	85.7
26 Yaş Üstü	6	1.3
Cinsiyet		
Kız	370	77.6
Erkek	107	22.4
Bölümü		
Hemşirelik	367	76.9
Çocuk Gelişimi	55	11.6
Yaşlı Bakım	55	11.5
Son On yıldır Yaşanılan Bölge		
İl	258	53.9
İlçe	135	28.3
Kasaba/Köy	84	17.8
Gelir Durumu		
Gelir giderden az	126	26.4
Gelir gidere denk	323	67.7
Gelir giderden fazla	28	5.9
TOPLAM	477	100.0

Çalışmaya katılan öğrencilerin %36.5'inin üniversite 1. sınıf öğrencisi, %85.7'sinin 19-25 yaş grubunda, %77.6'sının kız, %76.9'unun hemşirelik bölümü öğrencisi ve %9'unun sağlık meslek lisesi mezunu oldukları belirlenmiştir. Öğrencilerin %53.9'u son 10 yıldır il merkezinde yaşadıkları ve %67.7'sinin ekonomik durumunu gelir gidere denk olarak ifade ettikleri saptanmıştır.

Ayrıca, çalışmaya katılan öğrencilerin %42.1'inin koruyucu bir aile tutumuna sahip oldukları, %59.3'ünün anne eğitim durumunun ve %41.5'inin baba eğitim durumunun ilkökul mezunu olduğu, %87.0'ünün anne mesleğinin ev hanımı ve %26.4'ünün baba mesleğinin işçi olduğu bulunmuştur.

Tablo 2: Öğrencilerin Erken Evliliğe İlişkin Görüşlerine Göre Dağılımı

Erken Evliliğe İlişkin Sorular	n	%
Kadının günlük hayatını düzenlemede		
Dini kurallar ve gelenekler dikkate alınmalıdır.	341	71.5
Dini kurallar ve gelenekler dikkate alınmamalıdır.	136	28.5
Kadının ailedeki görevi		
Ev işlerini yapmak ve çocuk bakmaktır	47	9.9
Ev işleri yapmak ve çocuk bakmak değildir.	430	90.1
Çocuk gelin kavramı,		
Bir şey ifade etmiyor	75	15.7
Pedofili/Cinsel istismar	62	13.0
Eğitimsizlik	65	13.6
Rahatsız edici, duymaktan hoşlanmadığı bir şey	49	10.2
Zorla evlendirilen kızlar	117	24.5
Fazla sorumluluk	52	10.9
Toplumsal sorun	18	3.8
Erken yaşta baskı	44	9.2
Yanıt yok	75	15.7
Erken yapılan evliliklerin nedeni,		
Aile Yapısı	376	78.8
Ekonomik Durum	234	49.1
Yaşanılan Bölge	247	51.7
Eğitim Düzeyi	281	58.9
Cinsiyet Algısı	181	37.9
Kültür	259	54.3
Din	114	23.9
Doğal Afetler	88	18.6
Aile İçi Şiddet	192	40.3
Evlenmeden cinsel ilişki yaşamaya doğru bulma durumları		
Doğru Bulan	26	5.5
Doğru bulmayan	451	94.5
Erken yaşta yapılan evlilikleri doğru bulma durumları		
Doğru Bulan	14	3,1
Doğru Bulmayan	449	94.2
Duruma göre değişebilir olduğunu belirten	14	2.7
Erken yaşta yapılan evlilikleri doğru bulmama nedenleri,		
Olgunlaşmamış, çocukluğunu yaşayamamıştır	304	63.3
Evlenen çocuğu ruhsal ve fiziksel olarak kötü etkiler	46	9.6
Çocuk istismarıdır	14	2.9
Erken evlenme çocuğun yaşam kalitesini düşürür	15	3.1
Yanıt yok	102	21.4
Erken evliliklerin en çok görüldüğü cinsiyet		
Kızlarda	469	98.3
Erkeklerde	8	1.7
Çevrelerinde erken evlilik yapan biri/birileri var olma durumu,		
Yok	320	67.1

Anne/Baba/Kardeş	97	21.3
Babaanne/Dede/Anneanne	26	5.4
Hala/Teyze/Kuzen	33	6.9
Komşu/Tanıdık	8	1.4
Erken evlilik daha çok kimler arasında yapıldığı		
Akrabalar arasında	250	52.4
Ekonomik duruma göre	60	1.2
Küçük kız büyük erkek	102	21.3
Baskıcı ailelerde	23	4.8
Eğitim düzeyi düşük olanlarda	66	13.8
Öksüz/ Yetim/ Ailesinden ayrı olanlarda	4	0.8
Yanıt yok	50	10.5
Erken evlilik /çocuk gelin olma		
Bir istismar türüdür	420	88.1
Bir istismar türü değildir	6	1.3
Değişebilir	27	5.7
Yanıt yok	24	5.0
TOPLAM	477	100.0

Öğrencilerin %71.5'i kadının günlük hayatını düzenlemede dini kurallar ve geleneklerin dikkate alınması gerektiğini ve %90.1'i ise kadının ailedeki görevinin ev işlerini yapmak ve çocuk bakmak olmadığını ifade etmişlerdir. Öğrencilerin %24.5'i çocuk gelin kavramını; "zorla evlendirilen kızlar" olarak tanımlamışlar ve %88.1'i erken evliliği bir istismar türü olarak ifade etmişlerdir.

Araştırmada öğrencilerin %94.5'i evlenmeden cinsel ilişki yaşamayı ve %94.2'si ise erken yaşta evlenmeyi doğru bulmadıklarını belirtmişlerdir. Öğrencilerin %63.3'ü erken yaşta yapılan evliliği doğru bulmama nedenleri olarak; erken yaşta evlenen bireyin çocukluğunu yaşamadığı ve daha olgunlaşmadığı için evlilik gibi bir sorumluluğu yüklenmemesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Araştırmada öğrencilerin %98.3'ü daha çok kızların erken yaşta evlendirildiklerini, %54.5'i erken yaşta evlenmenin en çok akrabalar arasında olduğunu ve %67.1'i ailesinde erken evlenen bireyin olmadığını söylemişlerdir. Öğrenciler erken yaşta yapılan evlilik nedenlerini sırasıyla aile yapısı, eğitim düzeyi ve kültür (%78.8, %58.9, %54.3) olarak ifade etmişlerdir.

Tablo 3: Öğrencilerin Erken Evliliğin Sonuçlarına İlişkin Bilgi Düzeyleri

Erken Evliliğin Yol Açtığı Sorunlar	n	%
Aile hayatında yol açtığı sorunlar		
Kadının değeri düşer	67	14.0
Sağlıklı bir evlilik olmaz	25	5.3
Sorumluklarını yerine getiremez	329	69.0
Yanıt yok	56	11.7
Eğitim hayatında yol açtığı sorunlar		
Eğitimini tamamlayamaz	441	92.5
Yanıt yok	36	7.5
Sağlık hayatında yol açtığı sorunlar		
Psikolojik sorunlar görülür	229	48.2
Fiziksel sağlığı bozulur	155	32.4
Aile planlaması yapamaz, çocuk sağlığı bozulabilir	75	15.7
Yanıt yok	91	19.1
Toplum hayatında yol açtığı sorunlar		
Kadının değeri düşer	115	24.1

Damgalanır	64	13.6
Toplumun eğitim ve kültürel seviyesi düşer	171	35.8
Boşanmalar artar	5	0.8
Yanıt yok	126	26.4
TOPLAM	477	100.0

Öğrenciler, erken yaşta evlenmenin aile hayatı üzerindeki etkisini; aile içi sorumluluğu yerine getirememeye (%69'u), eğitim hayatı üzerindeki etkisini; eğitimine devam edememe (%92.5), sağlık durumu üzerindeki etkisini; psikolojik ve fiziksel sağlık sorunları yaşama (sırasıyla %48.2'si ve %32.4'ü) ve toplumsal düzeydeki etkisini; toplumun kültürel ve eğitim seviyesinde düşme (%35.8'i) olarak ifade etmişlerdir.

Tablo 4: Öğrencilerin Adölesan Gebelik ve Annelik Hakkındaki Bilgi Düzeyleri

Erken Evliliğin Adölesan Gebelik ve Annelik Üzerine Yol Açtığı Sorunlar	n	%
18 Yaşından Önce Gebe Kalanlarda Görülen Sağlık Sorunları*		
Psikolojik problemler görülebilir	175	36.7
Fiziksel sağlığı bozulabilir	169	69.4
Bebeğe ilişkin problemler görülebilir	71	14.8
Yanıt Yok	66	14.3
Erken Yaşta Anne Olanların Yaşayabileceği Sorunlar*		
Psikolojik problemler görülebilir	207	43.4
Fiziksel sağlığı bozulabilir	130	27.2
Sorumluluklarını yerine getiremez	58	12.1
Düzgün bir birey yetiştiremez	129	27.1
Çocukta sağlık problemleri görülebilir	41	8.6
Yanıt yok	49	10.3
TOPLAM	477	100

*Birden fazla yanıt verilmiştir. Yüzdeler n üzerinden hesaplanmıştır.

Öğrenciler 18 yaşından önce gebe kalmanın fiziksel ve psikolojik sorunlarına (sırasıyla %69.4'ü, %36.7'si), 18 yaşından önce anne olmanın ise psikolojik sorunlara (%43.4'ü) yol açabileceğini ifade etmişlerdir.

Tablo 5: Öğrencilerin Erken Evliliğin Önlenmesine İlişkin Önerileri

Erken Evliliğin Önlenmesine İlişkin Öneriler*	Sayı - n	Yüzde - %
Aile ve topluma eğitim verilmelidir	397	83.2
Toplumsal algı değiştirilmelidir	48	10.1
Sivil toplum kuruluşlarıyla çalışılmalıdır	16	3.3
Yasaların düzenlenmesi yapılmalıdır	69	14.4
Ekonomik düzey yükseltilmelidir	21	4.4
Yanıt yok	13	2.7
TOPLAM	477	100

*Birden fazla yanıt verilmiştir. Yüzdeler n üzerinden hesaplanmıştır.

Erken evliliklerin önlenmesi için öğrencilerin %83.2'si aile ve topluma eğitim verilmesi ve %14.4'ü yasaların düzenlenmesi gerektiğini belirtmişlerdir.

Tablo 6: Öğrencilerin Erken Evliliğe ve Toplumsal Cinsiyete Bakış Açılımlarına İlişkin Görüşlerinin Cinsiyete Göre Dağılımı

Erken Evliliğe İlişkin Görüşler	Kız		Erkek		Toplam		Test
	n	%	n	%	n	%	
Kadının ailedeki görevi							
"Ev işleri yapmak ve çocuk bakmaktır"	29	7.8	18	16.8	47	9.9	X ² =7.543 p=0.006
"Ev işleri yapmak ve çocuk bakmak"	341	92.2	89	83.2	430	90.1	

değildir" diye ifade eden							
Evlenmeden cinsel ilişki yaşamayı doğru bulma durumu							
Doğru Bulan	16	4.3	10	9.3	26	5.5	X ² =4.061
Doğru Bulmayan	354	95.7	97	90.7	451	94.5	p=0.044
Erken evliliği doğru bulma durumu							
Doğru Bulan	7	1.9	7	6.5	14	2.9	X ² =7.953
Doğru Bulmayan	354	95.7	95	88.8	449	94.1	p=0.019
Yanıt vermeyen	9	1.9	5	4.7	14	2.9	
Erken evlilik / çocuk gelin olma							
Bir istismar türüdür	330	89.2	90	84.1	420	88.0	X ² =11.640
Bir istismar türü değildir	4	1.1	2	1.9	6	1.3	p=0.009
Değişebilir	24	6.5	3	2.8	27	5.7	
Yanıt vermeyen	12	3.2	12	11.2	24	5.0	

Öğrencilerin erken evliliğe ve toplumsal cinsiyete bakış açılarına ilişkin görüşlerinin cinsiyete göre dağılımları verilmiştir. Buna göre; kadının ailedeki görevi "Ev işleri yapmak ve çocuk bakmak değildir" diye ifade eden, evlenmeden cinsel ilişki yaşamayı doğru bulmayan, erken yaşta yapılan evlilikleri doğru bulmayan ve erken yaşta evliliği ya da çocuk gelin olmayı bir istismar türü olarak ifade eden kız öğrencilerin, erkek öğrencilere göre daha yüksek oranda olduğu belirlenmiştir (p<0.05).

4. TARTIŞMA

18 yaşını doldurmadan gerçekleşen evlilikler, Dünya'da İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ve Çocuk Hakları Sözleşmesi sonuçları ile çelişirken Dünyada toplumsal bir sorun olarak değerlendirilmektedir (Aydemir, 2011: 31-35). Günümüzde toplumun önemli bir kesimi olan üniversite öğrencilerinin erken evlilikler, çocuk gelinler ve bu durumun sonuçları hakkında bilgi düzeylerinin değerlendirildiği çalışmalara fazla rastlanmamaktadır. Bu nedenle toplumlar sorunlar kapsamında sağlığının korunmasında, sürdürülmesinde ve geliştirilmesinde etkin rol oynayan hemşirelik, çocuk gelişimi ve yaşlı bakım bölümü öğrencilerinin gözünden erken evliliği değerlendirme durumları, nedenleri, sonuçları ve çözüme yönelik önerileri araştırılmıştır.

Araştırma kapsamındaki öğrencilerin %85.7'si 19-25 yaş aralığında, %77.6'sı kız, %77'si hemşirelik öğrencisidir. Öğrencilerin %94.2'si erken evliliği doğru bulmadığını, %2.7'si ise duruma göre değişeceğini ifade ederken %88.1'i erken evliliği bir istismar türü olarak ifade etmiştir. Öğrencilerin cinsiyetlerine göre erken evliliği doğru bulma durumunu ve erken evliliğin bir istismar türü olma durumunu değerlendirmesinde, kız ve erkek öğrenciler arasında anlamlı bir fark olduğu (sırasıyla p=0.019, p=0.009), kız öğrencilerin erkek öğrencilere oranla erken evliliği daha fazla yanlış ve istismar türü olarak gördükleri bulunmuştur. Üniversite hemşirelik öğrencileriyle yapılan bir araştırmada da benzer oranlarda öğrencilerin %92.2'si erken evliliği bir sorun olarak, %89.3'ünün bir istismar türü olarak ve erken evlilik konusunda kız öğrencilerin erkek öğrencilere oranla daha fazla toplumsal sorun olarak gördükleri belirtilmiştir (Aydın ve Akay, 2017: 39-44).

Erken evliliklere çoğunlukla kız çocukları maruz kalmaktadır. Bu durumun altında kadına yönelik bakış açısının payı bulunmaktadır. Ataerkil sistem içerisinde erken evliliklerle kız çocuklarının cinsel taciz ve şiddetten korunabileceği, evlilik dışı ilişkiye girmelerine ve hamile kalmalarına engel oluşturacağı sanılmaktadır. Ataerkil yapı, kadınların toplumsal cinsiyet rollerine göre doğuştan ev işlerine yakın olduğunu, kız çocuğunun evlendirilmesini, anne olmasını ve çocuk bakmasını normal kabul etmektedir (Burcu vd., 2015: 63-98; Aydemir, 2011: 15-22). Erken evlenmiş olan 22-47 yaşları arasındaki 22 kadınla yapılan nitel bir araştırmada da ataerkil düzenin ve toplumsal cinsiyet kalıp normlarının erken evlilikleri yeniden ürettiği bulunurken (Yiğit, 2016: 386-412) ülkemizde yapılan başka bir çalışmada da erken evliliğin kadının namusunun korunması için yapıldığı bildirilmiştir (Burcu vd., 2015: 63-98). Araştırmamızda ise öğrencilerin %98.3'ü daha çok kızların erken yaşta evlendirildiklerini, %94.5'i evlenmeden cinsel ilişki yaşamayı doğru bulmadıklarını ve %9.9'u kadının ailedeki görevini ev işleri yapmak ve çocuk bakmak olduğunu belirtmiştir. Öğrencilerin cinsiyetlerine göre kadının ailedeki görevini ve evlenmeden cinsel ilişki yaşama durumunu değerlendirmesinde, kız ve erkek öğrenciler arasında anlamlı bir fark olduğu (sırasıyla p=0.006, p=0.044), kız öğrencilerin erkek öğrencilere oranla ev işleri yapmayı ve çocuk bakmayı kadın görevi olduğunu belirttikleri ve evlenmeden cinsel ilişki yaşamayı doğru bulmadıkları bulunmuştur. Bu sonuçların bulunmasında ataerkil düzenin ve toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin etkili olduğu düşünülmektedir.

BM Çocuk Hakları Komitesi ve BM Kadınlara Karşı Ayrımcılığın Önlenmesi Komitesi resmi evlilik yaşının erkekler ve kadınlar için ebeveyn rızası gözetilsin ya da gözetilmesin en az 18 yaş olmasını tavsiye etmektedir (FRA, 2014: 52-56). Türk Medeni Kanuna göre ise de, 18 yaşın altındaki kişilerle yapılan evliliklere resmi olarak izin verilmemektedir (Turgut vd., 2015: 13-23). Fakat izin verilmemesine karşın üniversite hemşirelik öğrencileriyle yapılan araştırmada, öğrencilerin yalnızca %15,6'sı Medeni Kanuna göre evlenme yaşına doğru yanıt verdikleri belirlenmiştir. Pakistan'da yapılan çalışmada ise öğrencilerin %22,1'i 16 yaşında evlenmenin uygun olduğunu belirtmişlerdir (Aydın ve Akay, 2017: 39-44; Kamal vd., 2015: 4-312). Araştırma kapsamındaki öğrencilerin %5,8'nin bile 18 yaşın altında evlenmeyi doğru bulması veya duruma göre değişir olarak değerlendirmesi, toplumların aydın kesiminin önemli bir bölümünü oluşturan üniversite öğrencileri için dikkat çeken bir sonuçtur.

Araştırmamız kapsamında çocuk gelin kavramının ne ifade ettiği sorusuna, öğrencilerin %24,5'i zorla evlendirilen kızlar, %13,6'sı eğitimsizlik %13'ü cinsel istismar olarak ifade etmiştir. Üniversite öğrencileriyle yapılan bir çalışmada da benzer şekilde öğrencilerin %16,4'ü çocuk gelin kavramını 18 yaşından önce zorla evlendirilen kişiler olarak belirtmiştir (Coşkun vd., 2016: 1107-1122). Erken yaşta evlilik, çocuğun tüm yaşamını olumsuz etkilemektedir. Bu etkileri, çocuk yaşta aile ve çocuk sorumluluğu alma, eğitimini yarıda bırakma, bu nedenle meslek sahibi olamama, ekonomik bağımlılık ve aile içinde önemsenmeme, değersiz görülme olarak sıralanabilir. Kız çocuğun izni ve onayı alınmadan zorla evlendirme, kendinden yaşça büyük bir erkeğin cinsel isteklerine yanıt verme ve bir yerde tecavüze uğrama, gebelikten korunma konusunda bilgisizlik sonucunda adolesan gebelikler, bu gebeliklerin anne-fetüs ve yenidoğan açısından riskleri, artmış cinsel yolla bulaşan enfeksiyon riski, çok sayıda gebelik ve doğum vb. sorunlara yol açmaktadır (Yakit ve Coşkun, 2014: 3-10). Literatür değerlendirildiğinde üniversitede sağlık alanında eğitim gören öğrencilerin çocuk gelin kavramını benzer cevaplama nedenlerinin konuyla ilgili eğitim almaları ve eğitimle ilişkili olarak çocuk yaşta evlenme konusunda farkındalıklarının olduğu düşünülebilir.

Erken evliliklerin nedenleri bölgesel, toplumsal ve kültürel değişiklikler göstermektedir. Nedenler arasında yoksulluk, düşük eğitim seviyesi, kültürel nedenler, ekonomik sorunlar, geleneksel yapı ve dini inanışlar, savaşlar, felaketler, aile içi şiddet, toplumsal baskı, evlilik öncesi cinsel ilişki yaşanma olasılığını azaltma çabası ve fazla sayıda çocuk doğurabilme beklentileri sayılmaktadır (Boran vd., 2013: 58-62; Saka vd., 2001: 110-115; Şen ve Kavlak, 2011: 35-44; Yakıt ve Coşkun, 2014: 3-10; Hervish ve Feldman-Jacobs, 2011: 1-8). Literatür bilgisine benzer şekilde araştırmada da, öğrenciler erken evliliklerin nedenlerini aile yapısı (%78,8), toplumun eğitim düzeyinin düşük olması (%58,9), kültürel etkenler (%54,3), yaşanan bölgedeki kadının yeri (%51,7) ekonomik sorunlar (%49,1) ve aile içi şiddet (%40,3) nedeniyle yapıldığı ifade etmişlerdir.

Dünyada binlerce kız çocuğunun onuncu yaşlarına bile ulaşmadan evlendirildiği ve erken evliliğin ruh ve beden sağlıklarına getirdiği olumsuz etkilerle karşı karşıya kaldıkları bildirilmektedir (Yiğitoğlu, 2009: 12-16). Ülkemizde genç nüfusun fazlalığı da dikkate alındığında erken evliliklerin sağlık ve sosyal yönden sonuçları önemli bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Erken evliliklerin etkilerinde, insan hakları ve çocuk olma ihlali, evliliğe ve çocuk doğurmaya hazır olmama, cinsel yolla bulaşan hastalıklar, adolesan gebelikler, anne ve bebek ölümleri, eğitime ara verme, yoksulluk, aile içi şiddette artma, stres/depresyon, madde kullanımı, özgüven eksikliği gibi birçok olumsuz sonuç görülmektedir (Boran vd., 2013: 58-62; TAYA, 2011: 56-100; WHO, 1993: 21-33; WHO, 1995: 11-15; Otoo-Oyortey ve Pobi, 2003: 42-51). Üniversite hemşirelik öğrencileriyle yapılan bir çalışmada erken evliliklerin sonuçları olarak öğrencilerin %65,9'u okula devam edememe durumunun, %65,7'si şiddete maruz kalma durumunun ve %65,3'ü adolesan gebeliklerin olabileceğini belirtmişlerdir (Aydın ve Akay, 2017: 39-44). Yapılan başka bir çalışmada da erken yaşta evlenen çocukların çoğunun okulu terk ettiği ve eğitim hayatını yarıda bıraktığı bildirilmiştir (Ayaz, 2012: 33-40). Çalışmamızda ise erken evliliklerin olası sonuçları olarak öğrencilerin %92,5'i çocuk gelinlerin eğitimini tamamlayamayacağını, %69'u çocuk gelinlerin aile hayatında sorumluluklarını yerine getiremeyeceği, %48,2'i çocuk gelinlerde psikolojik sorunlar görülebileceğini, %32,4'ü çocuk gelinlerin fiziksel sağlığın bozulabileceğini, %35,8'i erken evlilikler nedeniyle toplumun eğitim ve kültürel seviyesi düşeceğini ifade etmiştir. Öğrencilerin %69,4'ü 18 yaşından önce gebe kalmanın fiziksel sağlık sorunlarına, %43,4'ü 18 yaşından önce anne olmanın ise psikolojik sağlık sorunlarına yol açabileceğini ifade etmişlerdir. Günümüzde önemli toplumsal sorunlardan biri olarak karşımıza çıkan adolesan gebelikler anne ve bebek sağlığını olumsuz şekilde etkilemekte, önemli sosyal ve sağlık problemlerine neden olabilmektedir

(Aydın, 2013: 250-254; Çınar ve Hıra, 2017; 15-19). Çalışma sonuçları literatür doğrultusunda değerlendirildiğinde özellikle sağlık alanında eğitim gören öğrencilerinin erken evliliklerin diğer sonuçları olarak insan hakları ve çocuk olma ihlali, cinsel yolla bulaşan hastalıklar, anne ve bebek ölümleri, yoksulluk, aile içi şiddette artma, stres/depresyon, madde kullanımı gibi sonuçları konusunda kapsamlı eğitim verilmesi gerektiği düşünülmektedir.

Erken evlilikler ve temel olarak sosyal ve kültürel bir sorundur. Toplumsal sorunlardan biri olan erken evlilik ve adolesan gebelikleri önleyebilmek adına kız çocuklarının eğitim hayatlarına devam edebilmeleri ve kadınların çalışma hayatında daha fazla yer alması sağlanarak hem kadının statüsünü arttırılmalı hem de gençleri erken evlilikten ve buna bağlı erken gebelikler ve komplikasyonlarından korumaya yardımcı olunmalıdır (Aydın ve Akay, 2017: 39-44). Erken evliliklerin önlenmesine yönelik müdahale programlarında kız çocuklarının güçlendirilmesi, ebeveynlerin ve toplumun erken evlilikler konusunda farkındalıklarının artırılması ve bilgilendirmesi, kız çocuklarının eğitim düzeyinin arttırılması, ailelere ekonomik desteğin sunulması, yasal çerçevenin etkinleştirilmesi ve yaptırımların uygulanması vurgulanmaktadır (Malhotra vd., 2011: 1-20). Çalışmamızda erken evlilikler sorununun çözümü için öğrencilerin %83.2'i aile ve topluma eğitim verilmesi gerektiğini, %14.4'ü yasalar düzenlemelerin yapılıp uygulanması gerektiğini ve %10.1'i toplumsal farkındalık sağlanması gerektiğini belirtmişlerdir. Üniversite öğrencilerinin çocuk gelinler konusunda duyarlılık ve farkındalıklarının arttırılması amaçlanan bir çalışmada da, sadece kadınların eğitilmesinin yeterli olmadığı, bütün toplumun eğitilmesi gerektiği belirtilmiştir (Coşkun vd., 2016: 1107-1122). Sağlık bakım hizmeti sunan hemşirelerin, geleneksel ve çağdaş rolleri kapsamında çocuk yaşta evliliklerin neden ve sonuçlarını da araştırarak, bakım ve sosyal destek hizmetlerini düzenlemeleri önem taşımaktadır (Yakıt ve Coşkun, 2014: 3-10).

5. SONUÇ

Erken evlilikler ve çocuk gelin konusu, sosyal, hukuksal, fiziksel ve psikolojik boyutları olan; günümüzde yaygın bir şekilde görülen ciddi bir toplumsal sorundur. Çocuk hakkı, kadın hakkı ve insan hakkı ihlali olan erken yaşta yapılan evlilikler kendilerini koruyamayacak yaşta ve eğitimsiz olarak evlendirilen kız çocuklarının aile içinde şiddete maruz bırakılmasına neden olurken, kadının statüsünün düşmesine bağlı olarak kadınların toplumdaki eşitsiz konumunu pekiştirmekte ve daha yoğun cinsiyet ayrımcılığına neden olmaktadır. Sorunun birçok nedeninin olması, çözümü için çok yönlü bir çabayı gerektirmektedir. Bu bağlamda erken evliliklerinin önlenmesine yönelik olarak sağlık, sosyoloji, hukuk ve sivil toplum kuruluşları alanında ortak çalışmaların yapılması gerekir. Özellikle sağlık alanında eğitim alan ve çalışan bireylerin eğitilip, kız çocuklarının eğitim almasını sağlayacak çalışmaları ve erken evliliklerin sonuçları konusunda bireyi, aileyi ve toplumu bilinçlendirme çalışmalarını yürütmesi önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Ahmed, Tahera (2015). Child Marriage: A Discussion Paper. *Bangladesh Journal of Bioethics*, S. 6(2), s. 8-14.
- Ayaz, Muhammed, Ayaz, A. Burcu, Soyly Nusret (2012). Çocuk ve Ergen Adli Olgularda Ruhsal Değerlendirme. *Klinik Psikiyatri Dergisi*, S. 15(1), s. 33-40.
- Aydemir, Elvan (2011). Evlilik mi Evcilik mi? Erken ve Zorla Evlilikler: Çocuk Gelinler. Ankara: *Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu Raporları*. s. 31-35.
- Aydın, Diler (2013). Adolesan Gebelik ve Adolesan Annelik. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, S.16(4), s. 250-254.
- Aydın, Diler, Akay, Berna (2017). Hemşirelik Öğrencilerinin Erken Evlilik ve Çocuk Gelinler Hakkındaki Görüşlerinin Belirlenmesi. *Clinical and Experimental Health Sciences*, S. 7, s. 39-44.
- Burcu, Esra, Yıldırım, Filiz, Sırma, Ç. Sema, Sanıyaman, Seçil (2015). Çiçeklerin kaderi: Türkiye'de kadınların erken evliliği üzerine nitel bir araştırma. *Bilgi*, S. 73, s. 63-98.
- Boran, Perran, Gökçay, Gülbin, Devocioğlu, Esra, Eren, Tijen (2013). Çocuk gelinler. *Marmara Medical Journal*, S. 26, s. 58-62.
- Coşkun, A. Margirit, Şenturan, Leman, Çayır, Gülsen, Yakıt, Eda (2016). Çocuk gelinler sorununa toplumsal duyarlılık geliştirme. *International Journal of Human Sciences*, S. 13, s. 1107-1122.
- Coşkun, Yemliha, Yıldırım, Adem (2009). Üniversite öğrencilerinin değer düzeylerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 6(1), s. 311-328.
- Çınar, Nursen, Hıra, Serap (2017). Adolesan Annelik. *Journal of Human Rhythm*, S. 3(1), s. 15-19.
- FRA (2014). Addressing forced marriage in the EU: legal provisions and promising practices. *European Union Agency for Fundamental Rights*. s. 52-56.
- Gage, Anastasia (2013). Child marriage prevention in Amhara Region, Ethiopia: Association of communication exposure and social influence with parents/guardians' knowledge and attitudes. *Social Science & Medicine*, S. 97, s. 124-133.
- Hervish, Alexandra, Feldman-Jacobs, Charlotte (2011). Who Speaks For Me? Ending Child Marriage. , Population Reference Bureau Policy Brief. International Planned Parenthood Federation (Ippf), *The Forum On Marriage And The Rights Of Women And Girls and United Nations For Population Association*. s. 1-8.

- Kamal, Anila, Naqvi, Irum, Shaikh, M. Ali (2015). Opinions on age of marriage – perspective from university students in Islamabad and Rawalpindi. *J Pak Med Assoc*, S. 65, s. 4-312.
- Kaynak, Meryem (2014). Türkiye’de Çocuk Gelin Sorunu. *Nesne*, S. 2(3), s. 27-38.
- Malhotra, Anju, WARNER, Ann, MCGONAGLE, Allison, LEE-RIFE, Susan (2011). Solutions to End Child Marriage. Washington, DC.: *The International Center For Research on Women (ICRW)*. s. 1-20.
- Otoo-Oyortey, Naana, Pobi, Sonita (2003). Early Marriage and Poverty: Exploring Links for Policy and Programme Development. *Gender and Development*, S. 11(2), s. 42-51.
- Nour, M. Naval (2009). Child marriage: a silent health and human rights issue. *Rev Obstet Gynecol*, S. 2(1), s. 51-56.
- Ova, Nalan (2014). Türkiye’de Yazılı Basında Çocuk Gelinlerin Temsili. *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi*, S. 8(2), s. 238-262.
- Özcebe, Hilal, Biçer Küçük, Burcu (2013). Önemli bir kız çocuk ve kadın sorunu: Çocuk evlilikler. *Türk Pediatri Arşivi*, S. 48(2), s. 86-93.
- Raj, Anita, Saggurti, Niranjana, Winter, Michael, Labonte, Alan, Decker, R. Michelle, Balaiah, Donta, Silverman G. Jay (2010a). The effect of maternal child marriage on morbidity and mortality of children under 5 in India: Cross sectional study of a nationally representative sample. *BMJ*, S. 340, s. 4258.
- Raj, Anita, Saggurti, Niranjana, Lawrence, Danielle, Balaiah, Donta, Silverman, G. Jay (2010b). Association between adolescent marriage and marital violence among young adult women in India. *International Journal of Gynecology & Obstetrics*, S. 110(1), s. 35-39.
- Saka, Günay, Ertem, Melikşah, İçlin Ersen (2001). Diyarbakır doğum evi hastanesinde doğum yapan gebelerde risk faktörleri: ön çalışma. *Perinataloji Dergisi*, S. 9(2), s. 110-115.
- Santhya, K.G, Ram, Usha, Acharya, Rajib, Shireen, J. Jejeebhoy, Ram, Faujdar, Singh, Abhishek (2010). Associations between early marriage and young women’s marital and reproductive health outcomes: Evidence from India. *Int Perspect Sex Reprod Health*, S. 36, s. 1329.
- Şen, Selma, Kavlak, Oya (2011). Çocuk gelinler: Erken yaş evlilikleri ve adölesan gebeliklere yaklaşım. *Aile ve Toplum Dergisi*, S. 7, s. 35-44.
- Turgut, Mustafa, Yavuz, Sutay, Gündüz, Olgun, Altuntaş, Sadullah, Semerci, Hakan (2015). Türkiye’de Evlilik Tercihleri. *T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü* s. 13-23.
- TÜRKİYE’DE AİLE YAPISI ARAŞTIRMASI (TAYA) (2011). Ankara: T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü. s. 56-100.
- TÜRKİYE İSTATİSTİK KURUMU (TÜİK) (2015). İstatistiklerle Çocuk. s. 25-65. <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=21521>.
- TÜRKİYE NÜFUS VE SAĞLIK ARAŞTIRMASI (TNSA) (2013). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü. s. 44-45. http://www.hips.hacettepe.edu.tr/tnsa2013/rapor/TNSA_2013_ana_rapor.pdf
- UNITED NATIONS CHILDREN’S FUND (UNICEF) (2014). Ending childmarriage: progress and prospects. New York: UNICEF. http://data.unicef.org/corecode/uploads/document6/uploaded_pdfs/corecode/Child-Marriage-Brochure-HR_164.pdf.
- Yakit, Eda, Coşkun, A. Margirit (2014). Toplumsal Açından Çocuk Yaşta Evlilikler Gerçeği: Hemşire ve Ebenin Sorumluluğu. *HEAD*, S. 11, s. 3-10.
- Yiğit, Talip (2016). Erken evlilikleri (çocuk evlilikler) yeniden düşünmek: erken evliliklerin kavramlaştırılmasına yönelik nitel bir araştırma. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 36, s. 386-412.
- Yiğitoğlu, Sayime (2009). *Adölesan Gebe ve Eşlerinin Antenatal ve Postnatal Kaygı Düzeyleri ile Evlilikte Uyumları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi. Ege Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İzmir, s. 12-16.
- Yüksel-Kaptanoğlu, İlknur, Ergöçmen, A. Banu (2012). Çocuk Gelin Olmaya Giden Yol. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, S. 15(2), s. 128-161.
- WORLD HEALTH ORGANIZATION (WHO) (1993). *The Health of Young People: A Challenge And A Promise*. Geneva. s. 21-33.
- World Health ORGANIZATION (WHO) (1995). A Picture of health? : a review and annotated bibliography of the health of young people in developing countries. *WHO/FHE/ADH/95.14*. Geneva. s. 11-15.